

Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, ΔΩΔΕΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, 2023, 502 ΣΕΛ.

Γιώργος Καραβοκύρης
Επίκουρος Καθηγητής, Νομική Σχολή ΑΠΘ

Ένα μοντέρνο σύγγραμμα συνταγματικού δικαίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην ακαδημαϊκή μας παράδοση, τα εγχειρίδια του συνταγματικού δικαίου, καθώς και κάθε κλάδου του δικαίου, συνιστούν βιβλία αναφοράς για τους πολλούς, τους φοιτητές και τους νομικούς, πανεπιστημιακούς, δικαστές και δικηγόρους, που αναζητούν σε αυτά την ευσύνοπτη, άμεση και ορθή απάντηση στα ζητήματα της πράξης, μαζί με τη θεωρητική και νομολογιακή τεκμηρίωση. Αυτή την ανάγκη και ζήτηση υπηρετούν, από κοινού με τις προσωπικές ή συλλογικές ερμηνείες κατ' άρθρο του Συντάγματος. Στην πραγματικότητα, το διδακτικό υλικό του γνωστικού αντικείμενου του Συνταγματικού Δικαίου παρουσιάζει στη χώρα μας μια εντυπωσιακή, ειδικά για το μέγεθος της ακαδημαϊκής κοινότητας, πληρότητα, ποικιλία και ποιότητα.

Τα «Δώδεκα Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου» του Ξενοφώντα Κοντιάδη (εκδόσεις Παπαζήση, 2023) δεν έρχονται απλά να προστεθούν στα ήδη υπάρχοντα εγχειρίδια, ούτε να ακολουθήσουν την ίδια μέθοδο με αυτά. Όπως σπεύδει να εξηγήσει ο ίδιος, το έργο του «*υπό μία έννοια αποτελεί πρόπλασμα ενός μελλοντικού εγχειριδίου*» και τα «Δώδεκα Μαθήματα» απευθύνονται «*σε φοιτητές, ερευνητές, αλλά και σε κάθε ενδιαφερόμενο που έχει ήδη μελετήσει τις βασικές έννοιες και τους θεσμούς του Συντάγματος των εξουσιών, αποτελώντας εναύσματα για περαιτέρω εμβάθυνση*». Με άλλα λόγια, το βιβλίο φιλοδοξεί να ικανοποιήσει την ερευνητική περιέργεια και την ίδια στιγμή να ανταποκριθεί στην πανεπιστημιακή διδασκαλία. Σε αυτό το πλαίσιο, συνδυάζει την κριτική δοκιμαϊκή γραφή με την περιγραφική ακρίβεια για να κερδίσει πολλαπλά ακροατήρια, που μοιράζονται τελικά με τον συγγραφέα το ίδιο πάθος για το συνταγματικό δίκαιο. Η ιδιαίτερη δομή του έργου ξεφεύγει από τα παραδοσιακά πρότυπα και υπό τη μορφή στην ουσία ξεχωριστών διαλέξεων-μαθημάτων, που διαδέχονται ομαλά το ένα το άλλο, προτείνει ένα μοντέρνο τρόπο για την κατανόηση των βασικών εννοιών της συνταγματικής ύλης, στο πεδίο της οργάνωσης και άσκησης της εξουσίας.

I. Ο ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

Στα δώδεκα κεφάλαια του βιβλίου ο Ξενοφών Κοντιάδης εκθέτει, επεξεργασμένο και αναδιαρθρωμένο, το σύνολο σχεδόν του πλούσιου και πολύπλευρου έργου του και των πυκνών παρεμβάσεών του στην επιστημονική και τη δημόσια σφαίρα, με αντικείμενο το Σύνταγμα και τους θεσμούς. Τοποθετείται σε επίπεδο αρχών και μεθόδου, στα πιο κλασικά ζητήματα του συνταγματικού δικαίου, δίχως να αγνοεί τη συγκυρία και τα επίδικά της. Ο συγγραφέας προσεγγίζει μεθοδολογικά το γνωστικό αντικείμενο με νέα αναλυτικά εργαλεία, όπως τον πολυεπίπεδο συνταγματισμό, τη διεθνοποίηση του Συντάγματος και τη «συνταγματοποίηση» του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου, την υπέρβαση της κρατικής κυριαρχίας και βέβαια τη ρευστότητα και ευαλωτότητα των κανόνων σε μια εποχή διακινδύνευσης και αλληπάλληλων κρίσεων¹. Εξάλλου, το κείμενο του Συντάγματος δεν είναι «στεγνό», ούτε προκύπτει από μαθηματικού τύπου σχέσεις και αιτιότητες. Δεν συνιστά δηλαδή προϊόν μιας αφηρημένης ή ιδανικής ορθολογικότητας, δίχως να διαμεσολαβείται διαρκώς και να δοκιμάζεται από απτά συμφέροντα και στρατηγικές δεσμεύσεις². Το Σύνταγμα αναπνέει και εξελίσσεται δυναμικά στην πραγματικότητα, την κοινωνική, την οικονομική και την πολιτική, και ο επιστημονικός λόγος του συνταγματολόγου οφείλει να προσαρμοστεί για να συλλάβει τα μεταβαλλόμενα νοήματά του και να υπερασπιστεί την κανονιστικότητά του.

Στην εισαγωγή του βιβλίου αναλύεται διεξοδικά η κομβική έννοια του σύγχρονου συνταγματισμού και δίνεται έμφαση στη δημοκρατική και την εγγυητική του διάσταση, μέσα σε συνθήκες συχνά ακραίες, όπως στις κρίσεις, όπου η δύναμη του πραγματικού απειλεί να συμπαρασύρει την κανονιστική ισχύ του Συντάγματος. Άλλωστε, κατά κοινή ομολογία, την τελευταία δεκαετία οι ανατροπές αποδεικνύονται πολύ πιο ισχυρές από τις κανονικότητες και οι εξαιρετικές περιστάσεις επιδρούν καθοριστικά στους κανόνες. Όπως το συνοψίζει ο Κοντιάδης, «όταν η κρίση μετατρέπεται σε μια ρωγή της κανονικότητας, χωρίς να προκαλεί την κατάρρευση της συνταγματικής τάξης, η διαχείριση της έκτακτης ανάγκης χάνει σημαντικό μέρος της αίγλης της και κρίσιμη καθίσταται η προσαρμογή και η ανθεκτικότητα του Συντάγματος. Για τις σύγχρονες πλουραλιστικές δημοκρατίες αποτελεί μείζον διακύβευμα η αποτροπή της συγκέντρωσης της ισχύος συνταγματικής μεταβολής σε ένα μοναδικό φορέα εξουσίας, είτε αυτός είναι ο λαός, είτε ο δικαστής, είτε η πολιτική τάξη».

II. ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ Ο ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Στην πολιτική φιλοσοφία και τις μεγάλες θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου κρύβονται οι βασικές αρχές του συνταγματισμού. Ο συγγραφέας εντοπίζει στη νεωτερική πολιτική φιλοσοφία το έλλογο θεμέλιο του Συντάγματος και εστιάζει στην ανάγκη της διαφύλαξης του πλουραλισμού και της ανεκτικότητας, καθώς και στην αναζήτηση των περίφημων «επάλληλων» συναινέσεων, με

¹ Σύμφωνα με τον Κοντιάδη, «η διασταύρωση του παραδοσιακού συνταγματισμού με την κοινωνία της διακινδύνευσης και τους νέους κινδύνους που δοκιμάζουν τη συνταγματική ανθεκτικότητα οδηγεί στο αίτημα για επαναθεμελίωση της εγγυητικής λειτουργίας του Συντάγματος, ως έκφραση ενός “νέου συνταγματισμού” που συνυφαίνεται με τη συνολική κοινωνική αβεβαιότητα και την ατομική ανασφάλεια την οποία βιώνει ο πολίτης στην ύστερη νεωτερικότητα» (εισαγωγή σελ. 34). Βλ. επίσης, Χ. Contiades/A. Fotiadou, “How Constitutions Reacted to the Financial Crisis”, στον τόμο: Χ. Contiades (Ed.), *Constitutions in the Global Financial Crisis*, 2013, σελ. 49 επ.

² Βλ αναλυτικά Ξ. Κοντιάδη, *Το Ανορθολογικό μας Σύνταγμα*, 2015.

βάση τη ρωλιανή πρακτική φιλοσοφία, δηλαδή στον κοινό τόπο αξιών ανάμεσα στην έκφραση διαφορετικών συμφερόντων και ευρύτερα κοσμοαντιλήψεων³. Η πρόσληψη του Συντάγματος ως πεδίου συναίνεσης αποσκοπεί στην «ενίσχυση του πλουραλιστικού χαρακτήρα της σύγχρονης δημοκρατίας» και «συναρμόζεται με το αίτημα της αναζήτησης αξιακών συναινέσεων επί του περιεχομένου του Συντάγματος». Έτσι, πέρα από την αναπαράσταση και τον συμβολισμό, καθοριστικός αποδεικνύεται ο συνταγματικός σχεδιασμός. Ως προς αυτόν, ο συγγραφέας υιοθετεί τη βεμπεριανή ορθολογικότητα μέσω των σκοπών, ώστε οι συνταγματικές ρυθμίσεις να μην αποβαίνουν ανορθολογικές και να μην τίθενται εκτός του πολιτικού και κοινωνικού συγκειμένου (context). Σύμφωνα με τον Weber, η τυπική ορθολογικότητα ορίζεται ως η επιδίωξη του σκοπού με τα πρόσφορα και κατάλληλα μέσα, ως μια τεχνική αντίληψη του ορθού λόγου, που διασφαλίζει τη ρύθμιση από την αυθαιρεσία και την εξυπηρέτηση των υποκειμενικών συμφερόντων των δρώντων. Όμως αυτό δεν σημαίνει ότι ο κανόνας ανάγεται σε μια ανιστορική κατασκευή. Ειδικότερα, όπως διευκρινίζει ο Κοντιάδης, «πρόκειται, παράλληλα, για την εκ νέου ανακάλυψη τόσο της σημασίας που έχει η μεταβολή των θεσμών όσο και της αλληλεπίδρασής τους με το συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο λειτουργούν. Αυτή η ικανότητα των θεσμών προϋποθέτει ακριβώς τον συνταγματικό σχεδιασμό, δηλαδή τη διαμόρφωση του περιεχομένου του Συντάγματος και τη διατύπωση του συνταγματικού κειμένου έτσι ώστε να μπορεί να επιτελέσει τις σκοπούμενες λειτουργίες μέσα σε συγκεκριμένα πολιτειολογικά, κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα». Στα «Μαθήματα» εκτίθενται και αναλύονται με ενάργεια διάφοροι ιδεότυποι του συνταγματικού σχεδιασμού, όμως τελικά τον σχεδιαστή του Συντάγματος οφείλει να τον καθοδηγεί αφενός η «δυσπιστία» απέναντι στους πολιτικούς και τον «πονηρό» ωφελιμισμό τους, αφετέρου η φρόνηση, ως αρετή του πρακτικού λόγου, και ο αναστοχαστικός συγχρονισμός με τα στοιχεία της εποχής, πάντα στο πλαίσιο του σεβασμού των θεμελιωδών συνταγματικών αρχών. Κοντολογίς, ο συγγραφέας υπηρετεί μια νεωτερική αντίληψη του δικαίου και των θεσμών, που ταυτόχρονα υπόκειται στη διαρκή αναθεώρηση και κριτική της, αξιοποιώντας την ιστορική και θεωρητική μας εμπειρία. Σύμφωνα με τον Κοντιάδη, ο «συνταγματικός σχεδιασμός προϋποθέτει την κατανόηση του ρόλου, της λειτουργίας και της εξέλιξης κάθε πολιτικού θεσμού, ιδίως όμως της αλληλεπίδρασής του με άλλους θεσμούς, στο πλαίσιο του πολιτικού συστήματος, της συνταγματικής παράδοσης και της πολιτικής κουλτούρας μιας πολιτείας». Για να επιτευχθεί αυτό προϋποτίθεται και η θεσμικά κατάλληλη συνταγματική μηχανική, η οποία για τον συγγραφέα είναι πιο κοντά στη σκέψη και το έργο του Sartori. Η μεταφορά του Συντάγματος ως «μηχανής» δεν υποδηλώνει όμως και την αυτοαναφορική αντίληψη της λειτουργίας του, με την έννοια της μεταφυσικής αποσύνδεσής του από τις κρίσιμες κοινωνικές και πολιτικές προκείμενες του: Αντιθέτως, τις ενσωματώνει με πνεύμα συμπεριληπτικό και υπό το πρίσμα των αξιών που φέρει το συνταγματικό κείμενο. Παράλληλα, η συνταγματική μηχανική δεν γοπετεύεται από την αισιοδοξία, αν όχι την αφέλεια, μιας ηθικής θεωρίας των «καλών προθέσεων» των εφαρμοστών του Συντάγματος. Όπως σημειώνει ρεαλιστικά ο συγγραφέας, «μόνο με την κατοχύρωση κινήτρων, ανταμοιβών, τιμωριών και αποτελεσματικών μηχανισμών ελέγχου μπορεί το Σύνταγμα να τιθαρεύσει τις πολιτικές σκοπιμότητες, τα αντικρουόμενα συμφέροντα ή τις ιδιοτελείς πρακτικές των

³ Βλ. αντί πολλών Π. Σούρλα, *Δημοκρατία και αυτονομία*, 2017.

συνταγματικών υποκειμένων, προκειμένου να τα κατευθύνει προς αποφάσεις που εξυπηρετούν την εύρυθμη λειτουργία του πολιτεύματος». Η υποψιασμένη αυτή θέση συνδέεται επίσης με τη θεωρία της ανθεκτικότητας του Συντάγματος, όπως την έχουν διατυπώσει οι Ξ. Κοντιάδης – Α. Φωτιάδου σε μια σειρά δημοσιεύσεων στην Ελλάδα και το εξωτερικό και η οποία φωτίζει την ικανότητα εξέλιξης και προσαρμογής του Συντάγματος, ιδίως σε έκτακτες συνθήκες⁴. Η ανθεκτικότητα απαντά στις κρίσεις και τις ριζικές μεταβολές που αυτές επιφέρουν στα πολιτικά συστήματα και τα Συντάγματα, στις διαδικαστικές και ουσιαστικές εκφάνσεις της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Με δυο λόγια, «συναρθρώνεται με την ικανότητα αντιμετώπισης ισχυρών πληγμάτων και όχι με την αντοχή στον χρόνο. Άρα είναι συναρτημένη με επιλογές των συνταγματικών σχεδιαστών που κλίνουν υπέρ της δημοκρατικής προκείμενης, υιοθετώντας πιο ήπια Συντάγματα και επιτρέποντας έτσι έναν διαρκή αναστοχασμό πάνω σε συνταγματικές αξίες και κανόνες». Έτσι, στο υπόβαθρο της θεωρίας της ανθεκτικότητας, η οποία μεταγράφεται στο συνταγματικό δίκαιο από τις θετικές επιστήμες και τη βιολογία, με την έννοια της ικανότητας ενός ζωντανού οργανισμού να επιβιώνει και να εξελίσσεται σε ένα μεταβλητό και ιδίως στις μέρες μας αβέβαιο περιβάλλον, βρίσκεται η θεματική της μεταβολής του Συντάγματος.

III. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Από τα πρώτα και πιο θεωρητικά κεφάλαια του βιβλίου δεν θα μπορούσε να λείπει το πιο κλασικό ζήτημα που απασχολεί διαχρονικά τη συνταγματική θεωρία, δηλαδή η *ερμηνεία του Συντάγματος*. Και τούτο διότι σε αυτή την προβληματική φανερώνονται οι δογματικές μας προτιμήσεις και οι επιστημολογικές μας αναφορές, είτε πρόκειται για τον νομικό θετικισμό, είτε για τις ηθικοπολιτικές και φυσικοδικαιικές θεωρίες που τον εμπλουτίζουν, τον αμφισβητούν και τον υπερβαίνουν. Παρότι η συνολική εποπτεία στο θέμα είναι μάλλον αδύνατη σε επίπεδο εγχειριδιακής προσέγγισης, στο αντίστοιχο κεφάλαιο ο Κοντιάδης μας δίνει με ευκρίνεια τη μεγάλη εικόνα των ερμηνευτικών τάσεων και προαντιλήψεων στην ελληνική –και όχι μόνο– συνταγματική θεωρία, ανοίγοντας, επίσης, την ερμηνεία στην κοινωνία των ερμηνευτών του Συντάγματος⁵. Σύμφωνα με τον ίδιο, «στο πλαίσιο της σύγχρονης πλουραλιστικής δημοκρατίας η συνταγματική ερμηνεία βρίσκεται αντιμέτωπη με μια πολύπλοκη κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα αντικρουόμενων συμφερόντων και ποικίλων αντιλήψεων, αξιών και κοσμοθεωριών, την οποία υποχρεούται να σταθμίσει και να συμπεριλάβει στις “τεχνικές” της, με γνώμονα πάντως τη σχετική αντικειμενικότητα που διασφαλίζει η διαρκής αναφορά στο συνταγματικό κείμενο». Στην πραγματικότητα, η ερμηνευτική για τον Κοντιάδη δεν συνίσταται τόσο με μια ιστορική και θετικιστική αντίληψη, αλλά ανάγεται στην *ορθή επιχειρηματολογία* και τη *διυποκειμενική «αλήθεια»*, δηλαδή σε μια θέση διαδικαστική και συνάμα ουσιαστική, που παραπέμπει ευθέως σε σύγχρονες θεωρίες της ορθολογικότητας και της επικοινωνίας (όπως του Habermas). Αυτή ακριβώς η έλξη του συγγραφέα από την αρχή της διαφάνειας και της

⁴ X. Contiades/A. Fotiadou, *On Resilience of Constitutions. What makes Constitutions Resistant to External Shocks?*, ICL Journal 1/2015, σελ. 3 επ. Ξ. Κοντιάδης/Α. Φωτιάδου, *Η Ανθεκτικότητα του Συντάγματος*, 2016.

⁵ X. Contiades/A. Fotiadou, “The People as Amenders of the Constitution”, στον τόμο: X. Contiades/A. Fotiadou (Eds.), *Participatory Constitutional Change*, 2017, σελ. 9 επ.

δημοσιότητας, καθώς και από τη *διαλογική* αντίληψη του κανόνα διέπει και τη θέση του για τη *συνταγματική μεταβολή*⁶, η οποία συμπληρώνει ουσιαστικά το κεφάλαιο περί ερμηνείας, δίνοντας συγκεκριμένες απαντήσεις σε ερωτήματα που μας έχουν απασχολήσει έντονα τελευταία, όπως τα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης, η δέσμευση της δεύτερης Βουλής και η δυνατότητα αναθεώρησης του άρθρου 110 Σ. Η θεματική της συνταγματικής αλλαγής καθίσταται η πλέον κρίσιμη για τη διασφάλιση της κανονιστικής ευελιξίας και προσαρμοστικότητας του Συντάγματος και πρέπει να αποσυνδεθεί από έναν δημοφιλή μύθο του συνταγματισμού, ήτοι την απόλυτη αυστηρότητα του. Στην πραγματικότητα, η διάκριση ήπιου και αυστηρού Συντάγματος ή ακόμη και αυτής της τυπικής και άτυπης μεταβολής είναι σχετική και ο μελετητής του συνταγματικού δικαίου –κυρίως βέβαια ο σχεδιαστής του Συντάγματος– πρέπει να λάβει υπόψη και άλλες *θεσμικές παραμέτρους* που αφορούν την έννομη τάξη και το πολιτικό σύστημα για να συλλάβει και να οργανώσει το φαινόμενο της συνταγματικής αλλαγής.

Συμπερασματικά, τα πρώτα έξι κεφάλαια του βιβλίου θέτουν το περίγραμμα των βασικών αρχών κατανόησης του συνταγματικού δικαίου, υπό το φως σύγχρονων και επιδραστικών θεωριών (όπως της ανθεκτικότητας και της συνταγματικής μηχανικής), που διαλέγονται με τις πιο παραδοσιακές θεματικές (όπως της ερμηνείας και της αναθεωρητικής διαδικασίας). Πρόκειται για «Μαθήματα» που δεν έχουν απλά διδακτικό ή εξηγητικό χαρακτήρα, αλλά προσφέρουν στον αναγνώστη την ευκαιρία για πιο εξειδικευμένη γνώση και την εξωστρέφεια της γόνιμης επαφής με τη σύγχρονη συζήτηση, στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

IV. ΤΟ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Η ύλη των επόμενων έξι μαθημάτων δομείται, σε συνέχεια των θεωρητικών αναζητήσεων των πρώτων, με άξονα τον *συνταγματικό πρακτικό λόγο*. Ο συγγραφέας ακολουθεί την παραδοσιακή διάρθρωση της ύλης του συνταγματικού δικαίου (κοινοβουλευτικό σύστημα, Κυβέρνηση, Πρόεδρος της Δημοκρατίας). Συνδυάζει δε στις αναλύσεις του την προσέγγιση του εγχειριδίου με τη διεισδυτική ματιά σε ερμηνευτικά ζητήματα που έχουν ανακύψει κατά την εφαρμογή του Συντάγματος και έχουν απασχολήσει όχι μόνο το νομικό κοινό αλλά και ευρύτερα τη δημόσια σφαίρα και την πολιτική, όπως οι προϋποθέσεις της πρότασης δυσπιστίας, η ανορθολογική (πριν την αναθεώρηση του 2019) διαδικασία εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας, η ιδιότητα του εξωκοινοβουλευτικού πρωθυπουργού, οι διαδικασίες σχηματισμού Κυβέρνησης, σύμφωνα με το άρθρο 37 Σ. κ.ά. Στον σχολιασμό των σχετικών συνταγματικών άρθρων δεν αποδίδεται μόνο σημασία στην περιγραφή της ρύθμισης, αλλά και στην εισαγωγή και εξέτασή της στις συνθήκες εφαρμογής της και όχι σε κάποιο εξιδανικευμένο πλαίσιο. Πίσω από αυτή τη λεπτομερή καταγραφή του θετικού δικαίου βρίσκεται η *στέρεα δικαιοκρατική πεποίθηση* του συγγραφέα και η επίμονη αναζήτηση τελικά των *θεσμικών αντιβάρων* που εγγυώνται την ποιότητα της συνταγματικής δημοκρατίας, έναντι τόσο του *συγκεντρωτισμού της εξουσίας*, όσο και της *λαϊκιστικής αποδόμησής* της.

⁶ X. Contiades/A. Fotiadou (Eds.), *Routledge, Handbook of Constitutional Change*, 2020· X. Contiades/A. Fotiadou, “Models of Constitutional Change”, στον τόμο: X. Contiades (Ed.), *Engineering Constitutional Change. A Comparative Perspective on Europe, Canada and the USA*, 2013, σελ. 433 επ.

Ο Κοντιάδης αναμετράται με τα μείζονα ερωτήματα του καιρού μας, όπως η κρίση του κοινοβουλευτισμού και της αντιπροσώπευσης, η απονομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος και ο μετασχηματισμός των κομμάτων, η διόγκωση της εκτελεστικής εξουσίας, η οριοθέτηση και η μορφή της συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών στο δικαιοπολιτικό παίγνιο κ.ά. Αναζητά μια εύλογη ισορροπία ανάμεσα στην πολιτική και το δίκαιο, τον κανόνα και τους εξωνομικούς παράγοντες που τον καθορίζουν, τη θετικιστική συνοχή της έννομης τάξης και την αξιακή επένδυσή της, ώστε προοπτικά το μεταπολεμικό Κράτος Δικαίου να επιβιώσει έναντι των πολλαπλών διακινδυνεύσεών του, εσωτερικών και εξωτερικών, και να προοδεύσει μέσα από την επικαιροποίησή του. Αυτό ακριβώς το δύσκολο εγχείρημα, μια απαιτητική άσκηση ύφους και περιεχόμενου του συνταγματικού λόγου, έχει ως αναφορά του τη διατήρηση των βασικών κεκτημένων της συνταγματικής δημοκρατίας, αλλά την ίδια στιγμή και τη θεραπεία των εγγενών στο φιλελεύθερο σύστημα παθολογιών του. Αν αναλογιστούμε τις αλληπάλληλες κρίσεις της εποχής μας, όπως η οικονομική κρίση, η πανδημία, η κλιματική αλλαγή, το μεταναστευτικό και προσφυγικό ζήτημα, θα αντιληφθούμε πόσο σύνθετη και πολύπλοκη στην κατανόηση είναι η εσωτερική σχέση που διατηρεί η φιλελεύθερη δημοκρατία με τον ίδιο της τον εαυτό και τους όρους της αναπαραγωγής της. Κι αυτό γιατί από τη μια συνιστά τον αξεπέραστο ορίζοντά μας, πολιτειακά και βιωματικά, ακόμη και στις πιο καθημερινές όψεις του βίου μας, από την άλλη μας εκθέτει, εντός μιας παγκοσμιοποιημένης συνθήκης, σε μια σειρά από υπαρξιακού χαρακτήρα αβεβαιότητες.

Σε αυτή τη συγκυρία, τα επιλογικά κεφάλαια/μαθήματα είναι αφιερωμένα στους θεσμούς εκείνους που αποτελούν ανάχωμα στην αυθαιρεσία των κυβερνώντων και συνιστούν πυλώνες του Κράτους Δικαίου. Κι αυτό υπό το πρίσμα μιας θεωρίας της συνταγματικής μηχανικής που, όπως υπογραμμίζει ο συγγραφέας, συνίσταται στην «ορθολογική θεσμική διασύνδεση επιμέρους σκοπών που θέτει ο συνταγματικός νομοθέτης για την εξυπηρέτηση της λειτουργίας του πολιτεύματος, με συγκεκριμένα μέσα και νομικά εργαλεία, τα οποία κατευθύνουν τους φορείς εξουσίας προς ηθελημένες θεσμικές συμπεριφορές». Στη σοφή διαλεκτική κινήτρων και αντικινήτρων ερείδεται και η υγιής θεσμική διασύνδεση πολιτικής και δικαίου, καθώς οι θεσμοί «υποχρεώνονται» από τον σχεδιαστή του Συντάγματος να επιλέξουν τις ορθές δικαιοπολιτικές ερμηνείες, εντός συγκεκριμένων ιστορικών περιστάσεων. Ακολουθώντας και εδώ τον Sartori⁷, ο Κοντιάδης επισημαίνει ότι «για να οριοθετηθούν από τα Συντάγματα λυσιτελής η οργάνωση και η άσκηση της κρατικής εξουσίας απαιτείται να διαμορφωθεί το πλαίσιο της πολιτικής αντιμαχίας έτσι ώστε να υποτάσσεται η πολιτική σε συγκεκριμένα κανονιστικά κριτήρια. Τα Συντάγματα είναι πρωτίστως “διαδικασίες σχεδιασμένες να διασφαλίσουν μια ελεγχόμενη άσκηση της εξουσίας”».

V. Η ΣΥΝΑΙΝΕΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΒΑΡΩΝ

Ο Κοντιάδης αναδεικνύει τα δικαιοκρατικά ελλείμματα της συνταγματικής μας τάξης: Την ευάλωτη απέναντι στην κομματική πειθαρχία θέση του βουλευτή, την κρίση του νόμου και τον πρωθυπουργοκεντρισμό, καθώς και τα προβλήματα στη λειτουργία των ανεξαρτήτων αρχών. Επιχειρεί μέσα

⁷ G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, 1997.

από την επιστημονική του θέση μια συνολική κριτική στη δικαιοπολιτική λειτουργία του πολιτεύματος για να τονίσει την ανάγκη να στραφούμε προς έναν πιο συναινετικό παρά συγκρουσιακό συνταγματισμό⁸. Αφιερώνει ένα κεφάλαιο στις ανεξάρτητες αρχές, που, παρά τις υποσχέσεις της συνταγματικής κατοχύρωσής τους το 2001, μοιάζει να έχουν χάσει τη δυναμική τους και την ελεγκτική τους ισχύ. Ασκεί κριτική στην υπερτροφία των πρωθυπουργικών αρμοδιοτήτων και θεωρεί ότι η δημοκρατία μας βρίσκεται σε μια φάση απίσχνασης των αντιβάρων της. Κοινώς, διαπιστώνει ότι σε ένα δικομματικό και εν γένει πολωμένο πολιτικό σύστημα και τοπίο, όπως το ελληνικό, ο συνταγματικός κανόνας και ο σχεδιασμός του θα πρέπει να θέτουν αποτελεσματικά αντίβαρα στην κυβερνώσα πλειοψηφία, με έμφαση στην αρχή της λογοδοσίας και στη διάκριση των εξουσιών.

Στην πραγματικότητα, η πολυσέλιδη πραγματεία του Ξενοφώντα Κοντιάδη δεν περιορίζεται στο θετικό συνταγματικό δίκαιο και την ερμηνεία των κανόνων του. Δεν εξαντλείται στην τεχνική προσέγγιση των διατάξεων ή στην περιγραφή των θεσμικών γεγονότων. Δεν αφορά μόνο την έρευνα ή τη διδασκαλία. Αποτυπώνει, παράλληλα, μια ευρύτερη και προγραμματική θέση επί της αρχής για το πώς πρέπει να λειτουργούν τα κόμματα, οι πολιτικοί και οι θεσμοί σε μια σύγχρονη διαβουλευτική, δημοκρατική και φιλελεύθερη δημοκρατία. Τα «Δώδεκα Μαθήματα» δεν έχουν εν τέλει αποδέκτη μόνο το φιλομαθές νομικό κοινό, αλλά, μέσα από τις κριτικές τους διατυπώσεις και τις στοχευμένες προτάσεις της συνταγματικής πολιτικής, την ίδια την πολιτική μας τάξη. □

⁸ Με αναφορές στο έργο του A. Lijphart, *Democracies*, 1984.